

KRATIČNI TERMINI IN PRIPOROČILA ZA NJIHOVO UPORABO

V zadnjih desetletjih je število kratičnih terminov sploh v naravoslovnih znanostih močno naraslo. V tujini so na problematičnost njihove rabe strokovnjaki že opozarjali, saj so kratice zaradi gospodarnosti izraza in nesistemskega tvorjenja podvržene neželeni terminološki homonimiji in terminološki sinonimiji. V prispevku opisujemo razmerje med kratičnim terminom, razvezavo in pojmom ter nekatere nevarnosti pri rabi kratičnih terminov. Odsvetujemo tvorjenje kratic s krajšanjem poslovenjenih razvezav in predlagamo, da se tudi v slovenskih znanstvenih besedilih uporablja mednarodno ustaljene kratične termine. Pomembno je tudi, da v strokovnem jeziku uporabljamo kratice v njihovi nedeterminologizirani obliki. Poleg tega moramo pri tvorbi priložnostnih kratic v znanstvenih besedilih paziti, da se te ne ujemajo z že obstoječim ustaljenim kratičnim terminom, vsak nov kratični termin pa moramo ob prvi omembi razložiti z razvezavo. Ob prevzemanju razvezave moramo paziti, da vedno izhajamo iz pojma, upoštevati pa moramo tudi terminološka in jezikovnosistemska načela.

Ključne besede: determinologizacija kratic, Tolstojev maneuver, zapisovanje kratic, kratice v terminologiji, medicina

Kratice z lastnostmi termina lahko imenujemo tudi kratični termin (Fajfar in Žagar Karer 2019: 554; Logar 2003: 140). Tega lahko definiramo kot termin, nastal iz sestavin eno- ali večbesednega termina (lahko tudi nabora terminov). To vzporedno poimenovanje imenujemo tudi razvezava – ta je sicer lahko katerokoli terminološko poimenovanje, najpogosteje pa gre za večbesedne termine (velikokrat celo nezaželeno opisna poimenovanja). V zadnjih desetletjih je sploh v naravoslovnih znanostih število kratičnih terminov močno naraslo (v *Medicinskih razgledih* je bilo v štirih številkah oz. približno 40 prispevkih leta 1967 objavljenih 13 kratic, leta 2000 184, leta 2020 pa je bilo v 38 prispevkih objavljenih kar 550 na

novo razloženih kratic) (Logar 2003; Tonin 2021: 123). Večino terminov, ki jih v medicinskih revijah prevzamemo iz angleščine, predstavljata razvezava in njen pripadajoči kratični termin. Ob tem se avtorji znanstvenih prispevkov in uredniki soočajo z različnimi težavami. Na problematično rabo kratic opozarja tudi veliko tujih strokovnjakov, ki izpostavljajo napake, ki se zaradi velike gospodarnosti kratic lahko pojavijo z njihovo rabo (npr. Koh idr. 2015; Politis idr. 2015; Pottegård idr. 2014; Sheppard idr. 2008). Ob tem raziskovalci usmerjajo predvsem k dvema rešitvama – zmanjšani uporabi kratičnih terminov in večji normativnosti kratičnih terminov. Pri zadnji po pregledu literature lahko zasledimo tri glavne smeri: oblikovanje seznama prepovedanih kratic (v nekaterih državah in npr. bolnišnicah so taki sezname že v uporabi), oblikovanje normative baze (slovarja) in dosledno upoštevanje normativnih pravil za uporabo kratičnih terminov. Oblikovanje seznama prepovedanih kratic zahteva podrobnejšo raziskavo, izvedeno v različnih delovnih okoljih, normativno bazo kratic pa bi morali zajeti terminološki slovarji in drugi priročniki.

V prispevku zato obravnavamo nekatere zaplete in vprašanja glede normativnosti kratičnih terminov, s katerimi se srečujejo strokovnjaki in pisci znanstvenih besedil, ob njih pa poskušamo predlagati nekatere nujne normative smernice, ki bi jih morali avtorji in uredniki revij upoštevati pri objavi znanstvenih prispevkov. Pri tem se osredotočamo predvsem na medicinski strokovni jezik, pri katerem se kratice v akademskem svetu in klinični praksi uporabljajo dnevno. Pri analizi različnih nevšečnosti in priporočil za njihovo preprečevanje smo se opirali tudi na izkušnje pri znanstveni reviji *Medicinski razgledi*.

1 Razmerje kratični termin – razvezava – pojem

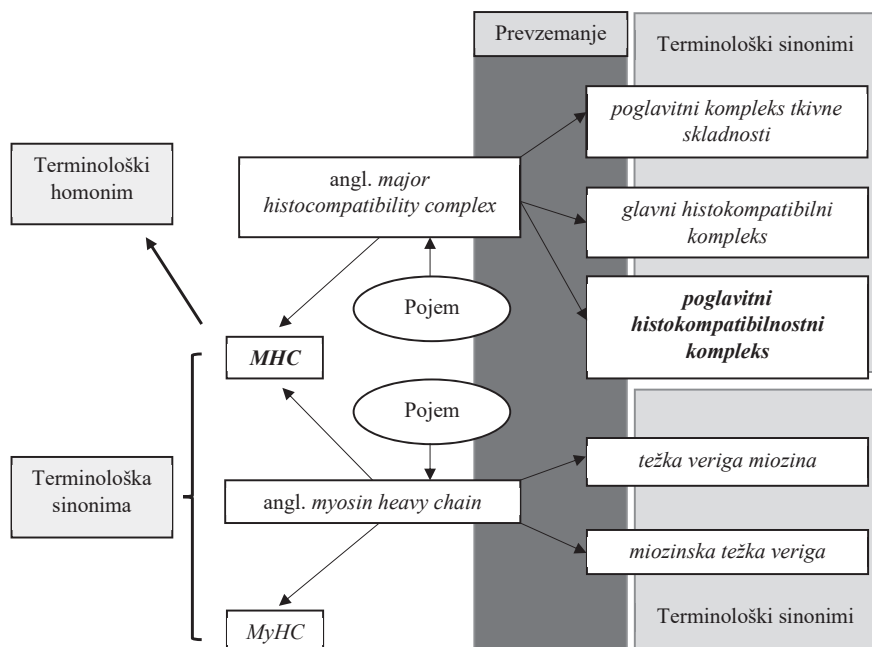
V terminološki vedi lahko govorimo o posebnem razmerju med pojmom in izrazom, ki mu je dodeljen (običajno z dogovorom strokovnjakov) – terminom. Odnos med kratičnim terminom, pripadajočo razvezavo in pojmom je zelo zapleten (podan je primer kratičnega termina *MHC* na sliki 1).

Že znotraj tujega jezika lahko na ravni kratice (tak primer je predstavljen na sliki 1) ali razvezave (*EIA* (angl. *enzyme immuno assay*) in *ELISA* (angl. *enzyme-linked immunosorbent assay* npr. opisujeta isti tip preiskave)) obstaja terminološka sinonimija. Ta se pogosto pojavi tudi v razmerju *slovenska – tuja* kratica.¹ Taka kratična termina sta npr. *SPIN* (*sindrom pridobljene imunske nezadostnosti*) in *AIDS* (angl. *acquired immunodeficiency syndrome*).²

Kot je razvidno na sliki 1, lahko v terminologiji poleg dokaj pogoste terminološke

¹ Kot slovensko kratico tu razumemo tisto, ki je tvorjena iz slovenskih terminov (vključujoč prevzete termine), kot tujo kratico pa tisto, ki smo jo z izraženim prevzemanjem citatno prevzeli v slovenščino.

² Pri tem je kratični termin *AIDS* veliko bolj razširjen in ustaljen kot *SPIN*.

Slika 1: Prikaz terminološke homonimije in terminološke sinonimije ob kratčnem terminu *MHC* in njegovih razvezavah. V krepkem tisku je razvezava iz *Slovenskega medicinskega slovarja*

sinonimije (o tej v terminoloških slovarjih pišejo M. Humar (2009) in M. Karer ter T. Fajfar (2020)) ob kratčnih terminih zaradi močno reduciranega izraza opazimo tudi terminološko homonimnost. Gre za pojav, ko je enaka izrazna podoba, termin, pripisana več različnim med seboj nepovezanim pojmom (o njej ni pisalo veliko raziskovalcev – pojavlja se predvsem pri kraticah –, omenja jo npr. A. Žele (2009: 134)). Pojem, ki ga označuje, lahko tako določimo le iz konteksta, kar pa je v znanstvenih besedilih nezaželeno. Primer terminološke homonimije je poleg na sliki predstavljenega *MHC* tudi kratčni termin *FAST*, ki lahko pomeni hiter tip ultrazvočne preiskave (angl. *focused assessment with sonography in trauma*) ali široko uporabljano in ustaljeno mnemonično kratico za znake možganske kapi (angl. *face, arms, speech, time*). Terminološka homonimija je tu problematična, saj sta oba kratčna termina ustaljena in uporabljana znotraj istega področja – urgentne medicine.

Terminološki homonimi pri kratčnih terminih pogosto nastajajo tudi tako, da tujejezični termin prevzamemo v slovenščino, nato pa iz slovenske razvezave tvorimo nov kratčni termin. Gre za problematičen proces, saj s tem običajno še dodatno kršimo terminološka načela, ustvarjamo pa medjezično terminološko homonimijo. Tak je npr. kratčni termin *TMA*, ki je že v angleščini terminološki homonim, saj lahko pomeni ali angl. *thrombotic microangiopathy* ali angl. *transcription*

mediated amplification, v slovenščini pa smo iz večbesednega termina *tuberkulozni možganski absces* prav tako tvorili kratico *TMA*. Sklenemo lahko tudi, da bolj gospodarni kratični termini tvegajo tudi večjo terminološko homonimnost (termin *GnRH*, ki pomeni angl. *gonadotropin releasing hormone*, ima manjšo možnost za terminološko homonimijo kot *ET*,³ ki se uporablja kot angl. *essential thrombocytemia*, *endothelin*, *effective temperature*, *embriotransfer* in *Eurotransplant*). So pa manj gospodarni kratični termini lahko dovzetni za nekatere druge težave (nepraktičen opisni termin v razvezavi, hitrejša determinologizacija oz. izguba povezave med kratico in pojmom itd.), ki jih opisujemo v nadaljevanju.

Poleg terminološke homonimnosti je sistemska težava, na katero ni imun niti strokovni jezik, da kratica lahko opredeljuje različne besedne vrste – *MR* nam tako lahko pomeni tako *magnetno resonanco* kot *magnetnoresonančno* ali *magnetnoresonančni*. To ima neposredni učinek na oblikovanje pravopisnih pravil (vsaj po sedanjem *Pravopisu* iz leta 2001, v novem predlogu *Pravopisa 8.0* te težave verjetno ne bo), predvsem pri poglavju o zloženkah iz kratic (čeprav predstavljajo zapleten in pogost problem tako piscev znanstvenih prispevkov kot urednikov, v tem prispevku o njih ne bomo podrobneje pisali).

Iz proučenih kratic lahko z gotovostjo zaključimo, da bi se morali znotraj terminološkega sistema držati pravila, da se poskušamo izogibati tvorjenju kratic s krajšanjem poslovenjenih razvezav (torej ne *TMA* (*tuberkulozni možganski absces*), ampak mednarodno ustaljeno *TBA* (iz angl. *tuberculosis brain abscess*). Podobno sklenejo tudi M. Kališnik (2004: 231), M. Žagar Karer in T. Fajfar (2019: 555) in avtorji *Angleško-slovenskega slovarja izbranih izrazov iz biokemije in molekularne biologije*. Edina izjema so le tako široko uporabljane kratice, da so tudi pri nas že močno ustaljene (npr. *UZ* za *ultrazvok* in ne *US* po angl. *ultrasound*). Pogosto so take kratice že determinologizirane, do rabe teh v splošnem jeziku pa se mora glede na lastna, leksikološka načela in pregled ustaljenosti (v splošnem jeziku, ne strokovnem jeziku) opredeliti leksikolog.

Poleg tega predlagamo, da tudi priložnostnih kratic v različnih znanstvenih prispevkih ne tvorimo tako, da so homonimne z že obstoječim kratičnim terminom (to sicer lahko zagotovi le primerno terminološko opremljen nabor kratičnih terminov; poleg tega se zdi, da bi bilo treba za izbiro pravilnega pojma vsak vnos v tak nabor (slovar) označiti tudi s področnim kvalifikatorjem, torej oznako, ki bo usmerila, na katerega izmed pojmov usmerja kratični homonim). Da se izognemo zmedam, ki nastanejo s terminološko homonimnostjo, je nujno, da je vsaj ob prvi pojavitvi kratičnemu terminu v znanstvenem besedilu pripisana tudi razvezava (lahko slovenska in angleška). Normativna določitev obeh razvezav v takem naboru bi obenem rešila tudi težave z ogromnim številom terminoloških sinonimov, ki jih predstavljajo razvezave, prevzete iz drugih jezikov.

³ Tudi *Slovenski medicinski slovar* nam pri tem ne pomaga dosti – pri *ET* usmeri na vse troje, *endothelin*, *embriotransfer* in *Eurotransplant*.

2 Determinologizacija kratičnih terminov

Pri procesu determinologizacije termin iz strokovnih besedil prehaja v nestrokovna, laična besedila. Proces determinologizacije je predvsem v zadnjih letih zelo produktiven, spodbuja pa ga hiter tehnološki razvoj sodobne družbe. Tako so zanj najbolj dovzetne tiste stroke, ki so v nekem časovnem obdobju za javnost tako ali drugače zanimive (v času epidemije koronavirusne bolezni 2019 je taka npr. medicina). Stopnje determinologizacije so postopne, običajno gre najprej za uporabo termina v nestrokovnem kontekstu, ob tem pa se razvijejo novi pomenski odtenki in nazadnje pomeni. Ko se nek leksem pomensko ustalil, postane del splošne leksike. Da jo klasificiramo, tako ločujemo delno in popolno determinologizacijo. Termin je le delno determinologiziran, ko preide v neterminološko besedilno okolje, pri tem pa ohrani svoj prvotni pomen in glavne pomenske sestavine. Popolnoma se determinologizira, ko se determinologizirani pomen že popolnoma oddalji od izhodiščnega. Prvotni pomen se tako izgubi, leksem pa se vključi v splošno leksiko. Ob tem lahko pomen pridobi tudi konotacijo, ki je v terminologiji nima (Žele 2004: 77–91; 2009: 125–137). Pri procesu determinologizacije pa pogosto pride tudi do sprememb na ravni izraza (Žagar 2005: 38–39).

Determinologizaciji so seveda lahko podvržene tudi kratice. Da so bile te v uporabi že v prejšnjem stoletju in prej ter da so procesi determinologizacije potekali že takrat, nam kažejo različni zapisi. Zanimiv je primer tuberkuloze, ki je svoje ime dobila po *tuberklih* (granulomih iz različnih tipov celic). Že takrat je bila za tuberkulozo uveljavljena kratica *TBC* (angl. *tuberculosis*), na našem ozemlju pa je imela bolezen tak zagon, da se je ta determinologizirala in so slovenski bolniki kratico razvezovali v *ti boš crknil*⁴ (Jaunig in Zupanič Slavec 2012).

Proces determinologizacije prikazujemo na kratici *COVID-19*. Ta se je sprva le prenesla v nestrokovna besedila (časopisje in spletne objave), kmalu pa se je po načelih splošne leksike začela močno spreminjati. To dokazuje že zapis, ki ga kot enakovrednega *COVID-19* svetuje jezikovna svetovalnica, in sicer *covid-19* (Dobrovoljc in Weiss 2020).⁵ Proces determinologizacije, ki mu je bil termin podvržen, se je po pomenski spremembi (iz »bolezni, ki jo povzroča virus SARS-CoV-2 iz družine coronaviridae in se kaže pretežno kot obolenje dihal z vročino, suhim kašljem, utrujenostjo in izgubo vonja ter okusa, pri hujšem poteku pa kot huda atipična pljučnica (tudi hudi akutni respiratorni sindrom) z mogočo tiho hipoksemijo« v »zelo nalezljiv virus, ki povzroča bolezen pljuč«) zgodil tudi na izrazni ravni. Z različnimi spremembami v stvarnosti se je pojavilo tudi več poimenovalnih

⁴ Kot zanimivost naj navedemo, da sta zaradi tuberkuloze v Cukrarni preminila Kette in Murn. Poleg njiju je jetika terjala tudi Josipa Jurčiča, Simona Jenka, Janka Kersnika, Ivana Groharja in druga velika slovenska imena.

⁵ To dokazuje, da normativni predpisi načeloma urejajo predvsem splošni jezik, v strokovnem jeziku pa obstajajo nekatere posebnosti, ki od teh odstopajo – nujno je, da pokažemo, zakaj in kako. V znanstvenem besedilu je ustrezno pisati le *COVID-19* za označitev pripadajočega pojma, obrazložitev tega normativnega predloga je v nadaljevanju.

vrzeli – *covid-19* je bil že tako uporabljan (oz. je bil kontekst, v katerem je bil izraz uporabljan že tako močan), da je lahko podpiral tudi poimenovanje *kovid*, iz tega pa so se nadalje razvijala nova poimenovanja (*kovidni oddelek*, *kovidna bolnišnica* itd.). Podobno se je dogajalo tudi s *SARS-CoV-2*, pri katerem pa so iz okrajšane podstave kratice (*koronavirus*) nastajala nova poimenovanja v splošni leksiki. Ker so govorci občutili morfemski šiv *korona-* *-virus*, so bolj določujoč predponski morfem *korona-* uporabili pri besedotvornem postopku in tvorili nova poimenovanja za zapolnitev leksikalne praznine (*koronabedak*, *koronačas*, *koronaepidemija*, *koronahumor*, *koronakriza*, *koronapozdrav*). Primer dokazuje, da proces determinologizacije lahko steče tudi na ravni morfema.

Če proces determinologizacije pri kratičnih terminih strnemo, lahko ugotovimo, da na ravni izraza ta običajno pomeni zapisovanje z malimi črkami (*COVID-19* → *covid-19*), odstranitev posameznih delov kratice (*covid-19* → *covid*), njeno črkovno prilagajanje (*covid* → *kovid*), sklanjanje kratice (*covid-19* → *covida-19*) ali tvorjenje izkratičnih tvorjenk, ko se začne kratica obnašati kot običajna beseda (*kovidna bolnišnica*). Sploh izkratične tvorjenke so nato znova lahko podvržene procesu terminologizacije in preidejo nazaj v strokovni jezik.

Menimo, da strokovnjak ne bi smel uporabljati niti determinologizirane oblike niti pomena kratice, saj ne gre več za terminološko poimenovanje – odsotna je tako specializirana raba kot povezava z razvezavo kratice, ki še vedno izpostavlja nekatere vsebinske lastnosti pojma. V strokovnem jeziku (znanstvenih in strokovnih besedilih, v splošnem jeziku seveda drugače!) je uporaba determinologizirane oblike kratičnega termina normativno neustrezna, saj je neustrezen tudi pomen te determinologizirane kratice (glej zgoraj na primeru *COVID-19*). V strokovnih besedilih je tako nujno zapisovanje kratičnih terminov z velikimi tiskanimi črkami oz. kot v izvirnem jeziku, po mednarodnem dogovoru. Poleg tega v znanstvenih publikacijah zaradi velikega števila različnih kratičnih terminov odsvetujemo sklanjanje, tvorjenke pa priporočamo, če ohranjajo izrazno podobo kratičnega termina in če so tudi same termin (npr. *UZ-posnetek*). Tudi na podlagi običajno hitrejša determinologizacije kratice, ki so bile tvorjene iz slovenske razvezave, slednje odsvetujemo.

3 Tolstojev maneuver

A. Pottegård in sodelavci (2014: 3) so po pregledu 2737 kratice v naslovih različnih znanstvenih prispevkov enega od postopkov avtorjev pri tvorjenju kratice poimenovali Tolstojev maneuver (angl. *Tolstoy manoeuvre*):

We observed several examples of what we designate the Tolstoy manoeuvre: if the title appears to quote extensive passages from *War and Peace* (>1400 pages), authors can fit any desired acronym by cherry picking letters. A striking example is ADJUST (Abatacept study to Determine the effectiveness in

preventing the development of rheumatoid arthritis in patients with Undifferentiated inflammatory arthritis and to evaluate Safety and Tolerability, table 3). Incidentally, this represents a failed Tolstoy manoeuvre, as the »J« is not accounted for. (Pottegård idr. 2014: 3.)⁶

Tolstojev manever⁷ tako označuje izbiro izredno dolge in kompleksne razvezave, ki se oddalji od prvotnega pojma, ki ga želi označiti, in sicer z namenom tvoriti kratico, ki ima izrazno stran enako enemu izmed leksemov. Pri tem izbira sestavin kratice ne sledi nobenemu notranjemu pravilu (npr. krnjenju do prve črke) – sestavine kratice so iz razvezave izbrane le z namenom tvorjenja zamišljene izrazne podobe kratice. Tako tvorjenje kratic je izredno neučinkovito na več ravneh. Povezava med kratico, pojmom in razvezavo je popolnoma izgubljena, med ta zmedeni odnos pa se vrva še pomen, ki ga nosi posnemani leksem. Razvezava je za zadostitev potreb po primernem sestavinskem naboru kratice tvorjena iz nepotrebnih dodatnih besed, ne označuje dobro pojma, predvsem pa je dolgovezna. Tolstojev manever lahko največkrat opazimo predvsem pri poimenovanjih raziskav. Pri slovenskih avtorjih ga skorajda ne moremo opaziti, a se ga zaradi razširjenosti vseeno zdi smiselno omeniti, saj raziskovalci pogosto delujejo v mednarodnih raziskovalnih skupinah in objavljajo prispevke v tujih revijah.

V tabeli 1 predstavljamo nekaj kratičnih naslovov raziskav, ki jih je izpostavil T. O. Cheng v svoji raziskavi *Trial Acronyms: Better Obvious than Obscure (TABOO)* (2003). Opazujemo lahko različne »stopnje« Tolstojevga manevra.

RECOVER	Research into Etanercept CytOkine antagonism in VEntriculaR dysfunction Trial
ELUTES	The European evaLUation of pacliTaxel Eluting Stent Trial
RAVEL	RAndomized study with the sirolimus-eluting VELOCITY balloon expandable stent

Tabela 1: nekatere kratice za poimenovanja raziskav, ki jih v svojem prispevku omenja Tsung O. Cheng (2003)

4 Razvezava kratičnih terminov

Le na kratko naj omenimo, da moramo, kot smo že poudarili, pri razvezavi vedno izhajati iz pojma, in sicer v lastnem jeziku in ne v tujem jeziku. Tujejezični

⁶ Opazili smo več primerov, ki jih označujemo kot Tolstojev manever: če se zdi, da je v naslovu naveden obširen odlomek iz *Vojne in miru* (> 1400 strani), lahko avtorji s samosvojo nabirko črk ustrezajo katerikoli želeni kratici. Neverjeten primer je ime raziskave ADJUST (Abatacept study to Determine the effectiveness in preventing the development of rheumatoid arthritis in patients with Undifferentiated inflammatory arthritis and to evaluate Safety and Tolerability). Mimogrede, ta kratica predstavlja ponesrečen Tolstojev manever, saj »J« v njej ni upoštevan v razvezavi (prevod avtorja).

⁷ Čeprav gre tu prav tako za eponim (tem se v terminologiji zaradi nepovednosti običajno izogibamo), ta obstaja na drugačni ravni kot *Parkinsonova bolezen* ali *Pagetova bolezen*, saj je tvorjen z drugačnimi pomenotvornimi sredstvi. Ne gre za poimenovanje po odkritelju, prvem bolniku ali pomembni osebnosti iz preteklosti, ampak predvsem po podobnosti opisanega procesa s pisanjem tega velikega avtorja.

kratični termin, ki ga le citatno prevzamemo, nam tako s svojo razvezavo predstavlja le izhodišče za vsebinske lastnosti pojma, ki jih bomo z razvezavo izpostavili. Nima torej smisla, da poskušamo na vsak način zadostiti tudi potrebam po sestavini tujejezične kratice v slovenski razvezavi. Primera take slovenske razvezave sta *akvirirani imunski deficitni sindrom* → *AIDS* in *tranzitorna ishemična ataka* → *TIA*. Nekateri termini v razvezavi so pri nas že dlje glasovno, črkovno in besedotvorno prilagojeni (npr. *ishemičen*), potrebe po nekaterih pa preprosto ni. Niti pri kratičnih terminih niti pri drugi medicinski terminologiji ni potrebe po terminu *akvirirani*, saj imamo zanj lep slovenski izraz, *pridobljeni*. Podobno je z *atako*. Le redkokdo bi pravzaprav povezal ta prevzeti termin z ustreznim slovenskim prevodom *napad*, zato je taka razvezava popolnoma nepovedna in ne opravlja svoje funkcije (izpostavljanje vsebinskih lastnosti pojma), ampak poleg kratice uvaja še en izraz, kodo, ki se jo mora uporabnik priučiti.

Obenem prav tako ni smiselno, da poskušamo nekritično »podomačiti razvezavo«. Primer tega je *dejavnik tumorske nekroze* iz *tumor necrosis factor* → *TNF*. V *Medicinskih razgledih* (od leta 1994 do leta 2020) se je kot razvezavo *TNF* v osmih člankih uporabilo dejavnik *tumske nekroze*, dvakrat *faktor tumorske nekroze* in trikrat *tumorje nekrotizirajoči faktor*. Uporabniki se namreč pri tvorjenju novega izraza velikokrat odločajo za različne razvezave zgolj po lastnem občutku za jezik, a bi morali za najustreznejši izraz najprej upoštevati pojem, ki ga termin označuje, takoj zatem pa še jezikovnosistemska pravila.

4.1 Kratice v razvezavah drugih kratičnih terminov in vrstnost v kratičnih terminih

Kratice odražajo procese terminotvorja na ravni razvezave. Kot zares ustaljene kratične termine lahko razumemo tudi tiste, ki nastopajo v več različnih razvezavah oz. spreminjajo le del svoje izrazne podobe, pri čemer zaznamujejo vrstnost. Tak je npr. kratični termin *TNF*, *tumor necrosis factor*, pri katerem opisujemo več vrst – npr. *TNF-α* ali *TNF-β*. Podobno je tudi z *interlevkini* → *IL*, ki so označeni z zaporednimi številkami, npr. *IL-1*, *IL-2*, *IL-4*, *IL-12*. Še en tak primer so *p-ANCA* (angl. *perinuclear anti-neutrophil cytoplasmic antibodies*) in *c-ANCA* (za razvezavo te kratice nekateri uporabljajo angl. *centrally accentuated antineutrophil cytoplasmic antibody* drugi pa angl. *classic antineutrophil cytoplasmic antibody* – povezava med kratičnim terminom in razvezavo se že izgublja⁸).

Poleg omenjenih poznamo tudi različne *rastne dejavnike* → *growth factor* → *GF*, ki so tudi že zelo ustaljen kratični termin, saj se širijo tako s pridevniškimi prilastki (npr. *insulin-like growth factor* → *IGF*) in s številkami (poznamo npr. *IGF-1*, *IGF-2*).

⁸ Slovenski medicinski slovar jih razloži kot *cytoplasmic anti-neutrophil cytoplasmic antibodies*, kar kaže na to, da je kratica *ANCA* obstajala in označevala točno določen pojem že precej prej, preden se je razširila še z enim pridevnikom (*cytoplasmic*).

V znanstvenem prispevku se moramo držati načela, da prvič v celoti razvežemo vsako kratico, ne glede na to, ali ima ta v podstavi že lahko drugo kratico – skratka, v razvezavi ne smemo uporabljati kratičnih terminov, ampak njihove razvezave (lahko pa ob zelo ustaljenih kratičnih terminih te navedemo v oklepajih).

Poleg tega se ravno ob teh primerih lahko vprašamo tudi, kako je z zapisovanjem malih ali velikih črk. Kratični termini imajo pogosto osnovo (npr. *IL*), na katero se pripenjajo različne številke, grške črke ali male črke. Te zaznamujejo hierarhizacijo oz. taksonomsko podrejenost pojma drugemu pojmu (*mRNA* (angl. *messenger ribonucleic acid*), *tRNA* (angl. *transfer messenger ribonucleic acid*) in *rRNA* (angl. *ribosomal messenger ribonucleic acid*) so vrste *ribonukleinske kisline*, *RNA*). Gre torej za zaznamovanje vrstnosti, ki se na izrazni ravni kratičnih terminov kaže kot zapis z malimi črkami.

4.2 Mešanje tujih jezikov v razvezavi

Ni nujno, da v razvezavi nastopa le en tuji jezik. V tujejezičnih kratičnih terminih, v katerih se v razvezavi mešajo različni termini (največkrat latinščine in angleščine), moramo obravnavati vsako kratico posebej. Pri tem moramo obravnavati tudi vsak jezik posebej. Pri kratiki *in situ end labeling* → *ISEL* se npr. mešata latinska (*in situ*) in angleška (*end labeling*) dela razvezave. Angleško razvezavo oz. pojem bi lahko s slovensko razvezavo označili kot *označevanje koncev in situ*. Latinskega dela tako ne prilagajamo slovenskemu jeziku, ampak ga le citatno prevzamemo, angleški del pa lahko pomensko kalkiramo, pri čemer izhajamo iz pojma in iz slovenskega strokovnojezičnega sistema (gre za metodo, ki s pomočjo vezave posebne molekule (rečemo ji tudi označevalec) na končne dele *DNA* pokaže, katere celice so v apoptozi, procesu programirane celične smrti). Kalk *označevanje koncev* je tako primeren (ne bi pa bili primerni *končno označevanje*, *končno opremljanje*, *končno etikiranje*, *končno opredeljevanje* ali *opremljanje koncev*, *etikiranje koncev* in *opredeljevanje koncev*). Poleg tega bi bila jezikovnosistemsko neustrezna razvezava *in situ označevanje koncev*. *In situ* bi tukaj nastopal v vlogi levega neujemalnega prilastka, kar je sicer danes vedno bolj pogosto, a sistemsko neugodno, sploh ker večino podobnih poimenovanj že tvorimo z desnim neujemalnim prilastkom (npr. *fluorescenčna hibridizacija in situ*, *hibridizacija in situ*).

Razvezavo kratičnih terminov se torej zdi smiselno tvoriti tako, da izhajamo iz pojma, pri tem pa upoštevamo strokovnojezičnovni sistem svojega jezika – citatno prevzamemo le razvezave iz klasičnih jezikov, za katere nimamo primernih slovenskih ustreznice, ki bi bile dovolj gospodarne. Poleg tega pri razvezavah, ki spominjajo na opise in jih morda uporabnik sploh ne bi prepoznal kot večbesedne termine, citatno prevzeti deli ustvarjajo občutek stalnosti oz. vrstnosti.

5 Uporaba drugih znamenj v kraticah

Pri še ne tako zelo ustaljenih kratičnih terminih se običajno med takimi sestavinami uveljavi zapis z vezajem (*IGF-I*). V slovenščini načeloma vezaj s tako funkcijo ni predviden (vsaj ne po *Pravopisu* iz leta 2001), a je treba poudariti, da strokovnojezikovni sistem od tujih jezikov prevzema tudi rabo različnih pisnih znamenj, poleg tega pa so ta pogosto tudi del znanstvenih nomenklatur. Tudi predlog novega *Pravopisa 8.0* npr. predvideva presledek med dvema samostojnima kraticama (npr. *ZRC SAZU*), ne ureja pa, kako pišemo številski dodatek, ki se dodaja kraticam. Tu je videti, kot da pravopis le omeni vse mogoče možnosti, ki so prisotne v rabi, a se do njih normativno ne opredeli – tudi pri v slovenščini nastalih kraticah (navaja primere: *SSKJ2*, *ZIL-1*, *MP3/mp3*, *NUK 2*, *SVL I*). Podobno kot pri drugih elementih izrazne podobe kratičnega termina se tudi tukaj ravnamo po tujem jeziku, če pa se v tujem jeziku pojavljajo različice z vezajem ali brez njega, pa se odločimo glede na sobesedilo (če je mogoče, da ga ne zapisujemo pri nobeni kratici, se tega držimo, v nasprotnem primeru zapisujemo z vezajem). Bistveno je, da vezaja nekritično ne prenesemo tudi v razvezavo (npr. *inzulinu podobni rastni dejavnik-1*) in da v celotnem besedilu poenotimo zapis kratic z vezaji oz. brez njih. Zapis z vezajem in mala začetnica torej zaznamujeta dodatno tvorjenost, predvsem pa vrstnost kratičnih terminov. Če kratico tvorimo iz termina iz lastnega jezika (ima torej neprevzeto razvezavo), potem na področju medicine priporočamo zapis brez vezaja (podrejenost pojma lahko zaznamuje tudi razlika v velikem in malem tisku ali pa samo različna oblika znamenj, torej številke, črk slovenske abecede ali grških črk). Na zapis z vezajem moramo biti izredno pozorni predvsem pri terminih s področja kemije in biokemije, saj tam zapis ureja tudi mednarodna nomenklatura.

6 Mala in velika začetnica v kratičnih terminih

Nekatere kratične termine zapisujemo na poseben način, ker to zahtevajo nomenklature. V biokemijski nomenklaturi velja dogovor, da poimenovanja za gene na splošno pišemo v poševnem tisku, beljakovine pa v pokončnem. Vsak od organizmov ima tudi glede na zgodovinske okoliščine lastna pravila za zapisovanje genov in beljakovin – to velja tudi za veliko in malo začetnico, npr. pri bakterijah *Escherichie coli* gene zapisujejo z malo začetnico, beljakovine pa z veliko začetnico. Kot smo že omenili, lahko mala začetnica zaznamuje tudi vrstnost (npr. *p-ANCA* in *c-ANCA*).

7 Kratični termin znotraj znanstvenega prispevka

Več revij sledi zahtevi, da mora biti kratica prvič nujno ustrezno razložena, v naslovih in izvlečkih pa se jim moramo strogo izogibati (razen če gre za zelo splošno znane kratice, kot je npr. *CT*) (Soyer 2018: 589–590).⁹ Težava ob tem nastane, ko

⁹ Take kratice pri *Medicinskih razgledih* so določene v navodilih za urednike, sem spadajo npr. *DNA*,

ob poplavi različne znanstvene literature bralci pogosto prispevke le preletijo ali pa se osredotočijo na del, ki jih posebej zanima (kar je tudi eden od priporočenih načinov hitrega izbiranja in določanja ustreznih in relevantnih znanstvenih poročil na področju medicinskega raziskovanja). Ob tem se seveda pojavi nevarnost: »If first usage happens to be in a part of the manuscript you skip (and don't pretend you don't), the definition may not be much help«¹⁰ (Wilcox in McCann 2009: 2). Kot navajajo avtorji – tako razlago bomo v besedilu le težko opazili. Če gre morda le za nekaj terminoloških kratic, to še ne pomeni razkroja uspešnega razumevanja vsebine prispevka, če pa jih je v besedilu veliko, pa se bralec hitro izgubi. Nekatere znanstvene revije se s tem spopadajo tako, da vse kratice v prispevku razložijo v posebnem okvirčku na koncu ali začetku ali pa se (kot že omenjeno) rabi kratic poskušajo čim bolj ogniti. V nekaterih revijah velja še eno pravilo: da se morajo vse kratice, ki nastopajo v slikah ali tabelah, razložiti tudi ob teh slikah ali tabelah. Kratični termini in priložnostnice se v besedilu in pri slikah ter tabelah velikokrat ponavljajo, zato je tudi to bralcu lahko opora pri prebiranju besedila. Nekatere revije posebej razlagajo tudi kratice v izvlečku.

8 Enkratna pojavitev kratice v besedilu

Avtorji velikokrat v članku uporabijo kratico le enkrat, kar uredniki tujih revij odsvetujejo (Soyer 2018: 589–590). Največkrat se to zgodi ob naštevanju istovrstnih terminov, npr. bolezni. Dodatno je to pogosto pri razpisovanju naslov organizacij ali imen raziskav, ki se v besedilu potem ne pojavljajo več. Načeloma bi bilo smiselno, da velja zlato pravilo, da kratico uvedemo, če je zanjo potreba (se razvezava, ki jo označuje, v besedilu pojavi več kot le nekajkrat), po nepotrebnem pa je ne uvajamo (če se razvezava pojavi le dvakrat, morda trikrat in ne moti toka besedila). Izjema so lastna imena organizacij in raziskav ter tisti kratični termini, pri katerih je kratica bolj razpoznavna od razvezave. Ob teh je dopustno tudi le ob nekajkratni pojavitvi uvesti tudi kratico. Pri nekaterih revijah so taka izjema tudi nekatere zelo uveljavljene kratice, ki jih lahko uporabljamo tudi brez navedbe razvezave. Običajno so določene z internimi uredniškimi pravili (v *Medicinskih razgledih* so take npr. *DNA*, *RNA*, *EKG*, *ATP*, *GMP*, *UZ*, *RTG*, *CT*, *MRI*). Smiselno bi bilo, da je nabor takih kratic naveden v navodilih za avtorje prispevkov in v vsakem izvodu revije.

Zaključek

Zdi se, da je največja prednost kratičnih terminov, njihova gospodarnost, hkrati tudi njihova največja slabost. Skrajna redukcija izraza pomeni večjo nevarnost za terminološko homonimnost in terminološko sinonimijo – ker izraz ni več neodvisen

RNA, *EKG*, *EUR*, *ZDA*, *ATP*, *GTP*, *AMP*, *cAMP*, *GMP*, *cGMP*, *UZ*, *RTG*, *CT*, *MRI*, *3D* in *HIV*.

¹⁰ Če je kratica prvič uporabljena v delu prispevka, ki ga preskočimo (ne pretvarjajmo se, da ga ne), tudi razlaga ni v veliko pomoč.

od konteksta, kot je to značilno za druge termine, je pri kratičnih terminih možnost za determinologizacijo velika, pogosto pa se zgodi tudi na ravni izraza (npr. *HIV*, *COVID-19*, *AIDS*, *LED* → *hiv*, *kovid*, *aids*, *ledica*). Ob uporabi kratičnih terminov tako naletimo na precejšnje število težav. Poleg nekaterih normativnih priporočil, ki jih nekatere znanstvene revije deloma že uporabljajo, bi bilo smiselno izdelati tudi označen in pregleden nabor kratičnih terminov, poleg tega pa proučiti možne napake, do katerih prihaja zaradi njihove rabe.

Literatura

Cheng, O. Tsung, 2003: No more unexplained trial acronyms please. *International Journal of Cardiology* 89/2–3. 303.

Dobrovoljc, Helena in Weiss, Peter. *Jezikovna svetovalnica. ISJFR ZRC SAZU*: <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/4235/kako-pisati-in-sklanjati-izraze-koronavirus-in-bolezen-covid-19-ali-koronavirusna-bolezen-2019>.

Fajfar, Tanja in Žagar Karer, Mojca, 2019: Analiza kratic v terminoloških slovarjih. *Slavistična revija* 67/4. 551–567.

Humar, Marjeta, 2009: Sinonimija v slovenskih terminoloških slovarjih. Ledinek, Nina, Žagar Karer, Mojca in Humar, Marjeta (ur.): *Terminologija in sodobna terminografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 78–95.

Jaunig, Senta in Zupanič Slavec, Zvonka, 2012: Prikaz medicinske, javnozdravstvene in slovenske zgodovine tuberkuloze. *Medicinski razgledi* 51. 507–523.

Kališnik, Miroslav, 2004: Uporaba slovenščine, latinščine in angleščine v sodobnem slovenskem zdravstvu. Humar, Marjeta (ur.): *Terminologija v času globalizacije: Zbornik prispevkov s simpozija: Ljubljana, 5.–6. Junij 2003 = Terminology at the time of globalization: Collected papers from the scientific conference: Ljubljana, 5th–6th June 2003*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 229–232.

Koh, Kwee Choy, Lau, Kit Mun, Yusof, Siti Aisyah Mohd, Mohamad, Ahmed Ikhwan, Shahabuddin, Farah Syazana Ahmad, Ahmat, Nur Hazirah in Teh, Pei Chiek, 2015: A study on the use of abbreviations among doctors and nurses in the medical department of a tertiary hospital in Malaysia. *The Medical Journal of Malaysia* 70/6. 334–340.

Logar, Nataša, 2003: Kratice in tvorjenke iz njih – aktualna poimenovalna zmožnost. Vidovič Muha, Ada in Gajda, Stanislaw (ur.): *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej. 131–149.

Politis, John, Lau, Shun, Yeoh, Julian, Brand, Caroline, Russell, David in Liew, Danny, 2015: Overview of shorthand medical glossary (OMG) study. *Internal Medicine Journal* 45/4. 423–427.

Pottegård, Anton, Haastrup, Maija Bruun, Stage, Tore Bjerregaard, Hansen, Morten Rix, Larsen, Kasper Soltoft, Meegaard, Peter Martin, Meegaard, Line Haugaard Vrdlovec, Horneberg, Henrik, Gils, Charlotte, Dideriksen, Dorte, Aagaard, Lise, Almarsdottir, Anna Birna, Hallas, Jesper in Damkier, Per, 2014: SearCh for humourIstic and Extravagant acroNyms and Thoroughly Inappropriate names For Important Clinical trials (SCIENTIFIC): Qualitative and quantitative systematic study. *BMJ (Clinical Research Ed.)* 349. g7092.

Sheppard, Joanna E. idr., 2008: Ambiguous abbreviations: An audit of abbreviations in paediatric note keeping. *Archives of Disease in Childhood* 93/3.

Soyer, Philippe, 2018: Acronyms, initialisms, and abbreviations. *Diagnostic and Interventional Imaging* 99/10. 589–590.

Tonin, Gašper, 2021: *Medicinska terminologija: Terminotvorni postopki in kratice. Diplomsko delo*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko.

Wilcox, J. Allen in McCann, F. Margaret, 2009: Editors Declare a BAN (»Banish Acronyms Now«). *Epidemiology* 20/1. 2.

Žagar, Mojca, 2005: Determinologizacija (na primeru terminologije fizike). *Jezik in slovensko* 50/2. 35–48.

Žagar Karer, Mojca in Fajfar, Tanja, 2020: Sinonimija v terminologiji: Analiza normativnih odločitev v terminoloških slovarjih. *Slavistična revija* 68/4. 491–507.

Žele, Andreja, 2004: Stopnje terminologizacije v leksiki (na primerih glagolov). Humar, Marjeta (ur.): *Terminologija v času globalizacije: Zbornik prispevkov s simpozija: Ljubljana, 5.–6. Junij 2003 = Terminology at the time of globalization: Collected papers from the scientific conference: Ljubljana, 5th–6th June 2003*. Ljubljana: ZRC SAZU. 77–91.

Žele, Andreja, 2009: Pomenotvorne zmožnosti z vidika /de/terminologizacije (v slovenščini). Ledinek, Nina, Žagar Karer, Mojca in Humar, Marjeta (ur.): *Terminologija in sodobna terminografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 125–137.

Abbreviations as Terms and Recommendations for Their Use

In recent decades, the number of abbreviations in the natural sciences has risen sharply. Abroad, experts have already pointed out the problems of their use, as abbreviations are subject to unwanted terminological homonymy and terminological synonymy due to the economy of expression and unsystematic formation. In this paper, we describe the relationship between an abbreviation, the full form of an abbreviation and a concept, and present some dangers associated with the use of abbreviations. We advise against the creation of abbreviations by shortening translated full forms of abbreviations and suggest that internationally established abbreviations be used in Slovenian scientific texts as well. It is also important to use abbreviations in their non-determinologised form in specialised language. Moreover, when forming occasional abbreviations in scientific texts, we must ensure that they do not correspond to already existing established abbreviations. Each new abbreviation must be explained in its full form when mentioned for the first time. When translating the full form of an abbreviation, we must be careful to always originate from the concept. Moreover, one must always consider the terminological principles and the principles of both language systems.

Key words: determinologisation of abbreviations, Tolstoy manoeuvre, norms of writing abbreviations, abbreviations in terminology, medicine